

ERDÉLYI MÚZEUM

XIV. kötet.

1897.

IV. füzet.

Irodalom az ötvenes években Erdélyben.

A szabadságharcz bekövetkeztéig az irodalmi élet Erdélyben s különösen Kolozsvárt mindég erősen lüktetett. A szabadságharcz lezajlása után sem szünetelt ez, sőt bátran ki merem mondani, hogy Kolozsvárt akkor élte a magyar irodalom a fénykorát.

A nemzet le volt nyugózva, magyar hírlap alig volt egy Erdélyben, s mégis az irodalom virágzott. Szokás manap az 50-es évekről úgy emlékezni meg, mint holt szezonról, a nemzetre az »alélt« nevet adva. Pedig ha politikailag csöndesek is voltunk, annál nagyobb élénkség uralkodott az írók körében.

Rég volt biz ez, nem árt megemlékeznünk az akkori irodalomról, mint mely Erdély kis írói gárdájának az életrevalóságáról tesz tanúságot Daczára, hogy oly írók hagyták ide Erdélyt a forradalom után, felköltözve a fővárosba, mint Brassai, Fekete Mihály, Gyulai Pál, Jánosi, Kemény Zsigmond, Mentovich Ferencz, Récsi Emil, Szász Károly, Szilágyi Ferencz és Sándor. (Székely Sándor, Teleki József gróf, Bólyai Farkas az ötvenes évek halottai).

Az Erdélyben maradt írók, mind Kolozsvár falai közt ütöttek tanyát, kiterjedve működésök az egész erdélyi részekre. Mikó Imre gróf háza volt a központ, a hol mindegyre összejöttek s a minden iránt érdeklődő gróffal megbeszélték az irodalmi dolgokat.

A naptárak, iskolai értesítők s több ily aprólékos kiadványon kívül, nagyobb beccsel bíró munkák is adtak ki, miknek felsorolását mellőzve, csak a *jelentősebbeket* nevezem meg.

Magyar Olvasókönyv, tanodák és magán növendékek használatára. A magyar olvasókönyveknek az alapját, melyben ma oly gazdagon állunk, e mű vetette meg. Kovácsi Antal és Gáspár János szerkesztése alatt adatott ki 1850-ben. Oly munkatársai is voltak a könyvnek, mint Kriza János, a híres népköltő és később unitárius püspök.

A nagy Györke-könyvtár, hét füzetben adódott ki 51-ben. Szerkeszté Kováry László. Az első füzet tartalma; »Györke Erdélyt útazza.« A II-ik füzet: »Györke históriája Erdélyről.« A III-ik füzet: »Györke geographiája Erdélyről.« A IV-ik füzet: »Györke olvasókönyve, történetek az életről.« Az V-ik füzet: »Györke ABC-je.« A VI-ik »Györke az öt világrészt útazza.« A VII-ik: »Györke szépírási példány levelei.« Ezt még követték: »Györke tan- és olvasókönyve a földről«; »Györke meséi és Györke természetrajza.«

Okszerű vezér a német nyelv tanulására. Továbbá: *Számító Socrátes*, mindkét jeles tankönyvet Brassay Sámuel írta.

Erdély földrajza. Az akkori időben életbe lépett szervezet szerint iskolák számára szerkeszté: Matusik Nep. János, kegyes tanító-rendi tanár.

Magyar-Román nyelvtan. Irta: Fekete János.

A gazdasági, kereskedői szakmába vágó művek közül napvilágot láttak:

A polgár és kereskedő számvetése. Irta: Finály Henrik. Elméleti és gyakorlati kézikönyv volt, okszerű számismeretek terjesztésére.

Legújabb s leghasznosabb Méhész könyv. Irta: Korbuly János, szamosújvári áldozár pap. Egy figyelmes és gyakorlati méhész gazda több évi tapasztalatai vannak lerakva és az év négy részéhez alkalmazva.

Népszerű Ásványtan, kapcsolatban a gazdaszat és iparüzlettel, algimnáziumok, rendezettebb népiskolák s iparos tanoncok használatára volt szentelve ezen könyv. Írója: Könnye Alajos, kegyes-rendi tanár.

Feltűnést keltett, mérnök Pogány Lajosnak »*Toisirozó tábla*« czim alatt kiadott praktikus műve, az építészettel foglalkozó magánosok és hivatalnokok számára.

Említésre méltó *Az új testamentum magyarázata* című könyv. Külföldi írók nyomán dolgozták: Herepey Gergely és Incze Dániel kolozsvári ref. tanárok.

Érdekes olvasmány Méhes Sámuelnek az *Úti jegyzetei* című munkája. Ezen munkát az író halála után adta ki Stein János könyvtáros. A munka feltűnést keltett, nemcsak gazdag tartalmánál fogva, melyben külföldön levő tapasztalatait írta Méhes meg, hanem

már maga az író is képes volt a hatást nékie megszerezni. Méhes ugyanis a 40-es években nagy szerepet játszott a »Hiradó« című lapjával, a politikai s társadalmi életben. És így könyvét kitörő tetszéssel fogadta a nagy közönség. Az 52-dik évben halt el a nagy nevű férfiú.

Csik-Gyergyó és Kászon leírásuk. Ezen munka két részre volt osztva, általános és részletesre. A nagyérdekű ismeret-terjesztő mű szerzője Benkő Károly volt.

Koszorúzott pályamunka volt a gazdasági egyesülettől, a Berde Áron által írt munka ily czímmel: »*Mit tegyen az erdélyi gazda hogy jólétre jusson.*« Továbbá a Bánffy János báró által írt kis munka, ily czímmel adódva ki: »*Rövid útásítás egy husz hold területű váltó gazdaság rendezésére — kisbirtokosok számára.*«

Mielőtt a valódi irodalmi térre áttérnék, még föl kell említenem a sok kézi könyvek közül a: »*Latin-Magyar szótárt*« mely most is közkézen forog. Egy oly művet kapott a hazai közönség, melyre csak büszke lehetett s írói: Finály, Kovácsi, Régeni, a babérkoszorút méltán kiérdemelték, a közelismerést méltán kivívták a maguk számára.

Élénk élénkség volt az irodalom más ágában is! . . . Jósika Kálmán történelmi novellákat adott ki. Dózsa Dánieltől több történelmi elbeszélés jelent meg az egyetlen erdélyi magyar lapban. Népies verset is adott ki »*Szent László*« czímmel. Ugyancsak jelentek meg a hírlapban egyes költemények: Nagy Lajos kolozsvári unitárius főgimn. tanártól. Szász Gerőtől és Medgyes Lajostól. Kövály Lászlótól a nagyobb szabású munkák egymást érték. Tőle jelentek meg: »*Erdély régiségei*«, »*Erdély földe ritkaságai*« és »*Erdély nevezetesebb családai.*«

Az ötvenes évek első felének irodalmi eseménye azonban a »*Kióvi csata*« hőskölteményében nyilvánul! . . . Midőn Jókai Mór 1853-ban Erdélyben nagy körútat tett, hazamenet Kolozsvárt is megállapodott pár napra. Mikó Imre estélyt rendezett a nagy író tiszteletére, melyen több író is jelen volt, mint: Kövály, Kriza Salamon József és Nagy Péter. A vacsora után Mikó egy epossal lepte meg vendégeit, melyet maga másolt le s írója az elhunyt kincstári tanácsos — Debreczeni Márton volt. Az epos czíme:

a *Kiívi csata*. A társaság bámulva hallgatta a felolvasást, s mely bámulat annál inkább fokozódott, mivel jól tudták, hogy az elhunyt szerző, a bányászati körül ugyan otthonos volt, de mint költőt senki nem ismerte. Debreczeni csak magának írt, de az ötvenes években a rejtett fiókokban is felkutatták az irodalmi termékeket.

Debreczeni hőskölteményének a tárgya: Kiív ostroma és megvétele, nemzetünk történelmében ugyan nem olyan nagy momentumú esemény, minő például Trójáé a görögökre nézve; más felől, mint 19. századi magyarok, azon istenségekben való hit körén is, mikkel a kiívi csatában találkozunk, messze kívül esünk, mind e mellett nem lehet annak nemzet-történelmi alapot nem tulajdonítanunk, a mennyiben a magyar haza megalapítása közvetlen előzményeit, a kezdet kezdetét rajzolva, uralkodó vezéreszméjét azon gondolat képezi, mennyi veszély közt óvta meg, mily következetesen őrizte és segítette a gondviselés azon bajnokokat, kik hivatva valának Etele földét visszaszerezni s a rajta virulandó új hont, Hunniát alapítani. Ezen régi nemzeti momentum többé teszi a kiívi csatát pusztá hőskölteménynél, bár teljes eposzszá nem emelheti.

A költemény tartalma összevonva az: hogy Árpád honszerező seregét Oleg, Kiív fejedelme, a gaz Uldárnak tett ígéréténel fogva, megtámadja; Oleget csak Vérum isten menti meg Árpád halálos csapásától; a magyarok részéről Ungó esik el, kinek tetemét Szabolcs az ellenség kezéből kiszabadítván, Bulcsura bízva, míg maga beront Kiívba, hol a kétségbeesett Oleg az isteni Vérum képét megsérti, Szabolcs pedig e bálvány arany fejét diadalmi zsákmányul magával viszi (I. ének). Vérum boszút eszközök mind Oleg, mind Szabolcs ellen! . . . Bulcsuban szerelmet gyűjt az elesett Ungó neje iránt, kiért Szabolcs is ég, s ő maga érdemének tulajdonítja Ungó tetemének megmentését, hogy joga legyen a nőt törvényesen elnyerni. A magyar tábor végre nyugalomra száll s Onkár, a dalmok, Leventa elestét énekli. Ezen közben Vérum halált jósolat Oleg kedves fia, Olizárra; — ennek következtében a megrémült apa békét kínál a magyaroknak (II. ének), mit ezek elfogadnak. Ungó neje, Elena, Bulcsunak ítéltetik, mi Szabolcsot elkeseríti. A béke csak a ravasz Uldárt bántja, ki Árpád ellen folytonos boszút forral. A boszú istene segítségül jó neki; a kangárt sereget, Árpád embereinek képében, Terzán varába viszi, s ennek nejét s gyermekét megöleti

(III. ének). Terzán, Olegnek szövetségese, megtudván a gyilkos tettet, új csatára serkenti a kióvbelieket az állítólag béketörő magyarok ellen, kik mit sem gyanítva aludtak táborukban. Oleg népe éjjel bekeríti a magyarokat, kik végkép elvesznek itt, ha Ormuzd nem figyelmezteti álom közben Árpádot a fenyegető veszélyre. A harcz megkezdődik s az oroszok iszonyú dúlást visznek végbe (IV. ének). Árpád maga is megsebesül; végre mulik az éj, s a magyarok részére kezd hajlani a szerencse (V. ének). Vérum kijelenteti Olegnek, hogy míg fia él, s míg Szabolcs vérért oltára előtt ki nem ontják, addig nem segíti őt a harezban. Oleg kihirdeti, hogy a ki Szabolcsot kézre keríti, annak leánya, Thámira kezéadandja. Vitézei most mind Szabolcs ellen törnek, de hiába; Uzálnak sikerül őt alvás közben elfogni s Kióvba czipelni. Ezalatt azonban Oleg a magyarok fogságába esik, s fia Olizár — a tilalom ellenére — megmenteni siet apját (VI. ének), mi meg is történik, hanem a fiú életének árán (VII. ének). Kióvban Szabolcs leölésére készülnek, de Thámira, ki az ifjú iránt szerelemre lobbant, éjjel kivezeti őt a tömlőczből. Szabolcs a magyar tábor felé siet, hanem útat tévesztve, a kunok közé jut, kiknek fejedelme Bougér, bár a magyarok ellensége, Előd iránti hálából, nem bántja s szabadon bocsátja Szabolcsot (VII. ének). Ezalatt a magyarok újra kemény csatát vívtak s különösen a felbőszült Uzál pusztit soraikban, kit végre egy magyar hölgy, Helva, halálra sujt; az oroszok bomlanak, hanem ekkor segélyükre jönnek a kunok, s a csata új hévvel kezdődik. Szabolcs a kun Oseddel vív, de félbenszakítja vívását, hogy a Kolmártól halálig fenyegetett Oleget (Thámirának tett esküje szerint) megmentse (IX. ének). Ennek következtében Kolmár és Orzon vádjára, Szabolcs, mint áruló, száműzetik a magyar táborból; mielőtt elbujdosnék, folytatja párbaját Oseddel, aztán egy forrásnál megáll, hol Hadúr megjelenik neki; Attila kardjának kiváltására intvén őt (X. ének). A ravasz Uldár, nem tudván más-kép boldogulni, orozva akarja Árpádot megölni, de Csért nyila, kit erre felfogadott, Kurzánt a főpapot éri. Ekkor alkalma nyílik Árpádnak, Rékát, Attila elbűvölt nejét, megmenteni. Csért is bűnhődik. Réka története a költemény egyik legszebb epizódja (XI. ének). A következő csatában a magyarokra nem mosolyg a szerencse (XII. ének), s Álmány a leölt magyar főpap Tarkán koponyájából vesz-

jóslattal rémiti el őket. Árpád elalél s holtnak tartatik, mert Ormuzd kiveszi testi hüvelyéből lelkét s magával ragadja a szellemek országába, megmutatván neki Magyarországot s ennek jövődjét, megismertetvén őt multtal és jelennel. Ismét oly költői s szép epizód, melyet gyönyör olvasni (XIII. ének). Ormuzd visszalehelve Árpád lelkét annak porhajlékába, a vezér — népe öröme — ismét életre serken. Orton lelkétől értesítette Szabolcs ártatlansága felől, Lehelt küldi ki ennek felkeresésére, Tuhutumot pedig Előd visszahívására. Előd visszajövén s a következő csatában elejti Terzánt. Oleg fegyverszűnetért köryörög, s ekkor eltakarítja a halottakat (XIV. ének). Lehel azalatt Szabolcsot keresi, Turzó utasítása nyomán egy üreg felé indul, hol Szabolcs ipját megpillantván, az üregegen keresztül Ládó szerelemistennő palotájához jut. Szabolcs itt van, szerelmi mámorban, mely Lehelt is megragadja. Magokhoz jövén a hősök, kiindulnak, Szabolcs a péruni istenfőt kicseréli Attila kardjával, — aztán sietnek a magyar táborba (XV. ének). Oleg kiengesztelte végre Vérumot, s ez a következő csatában az oroszokat segíti; de mindig új meg új áldozatokat kíván. A fogolylyá lett Réka Szabolcs húga is feláldoztatik. Helvának hasonló sors van kitűzve, de Szabolcs, Attila kardjával megszabadítja. Ugyanez ejti el a ravasz Uldárt is. Végre a magyarok teljes győzelmet vesznek az oroszokon, s Oleg kérelmére Árpád másodszor megadja a békét A magyarok bemennek Kióvba, s a kunok egyrésze velök egyesülvén, elindulnak Pannonia felé (XVI. ének).

Meg kell jegyezni, hogy a XV. és XVI-dik énekek utórésze nincs kidolgozva s csak tervileg közöltük! . . .

Ezen vázlatokból látható, hogy a mű szerkezete nagyszerű alapra van fektetve s kivitelében változatos és összehangzó egyszerűsággal. Hézagokat találunk ugyan benne, így például Thámira és Elma sorsa nincs eldöntve; de ezen hézag alig szembetűnő. A nyelv kezelése sem egész tökéletes, de meggondolandó, hogy e költeményt a jeles szerző még századunk harmadik tizedében írta. Különben a tiszta nemzeti szellem, mely e műben valódi költőiséggel párosul, a szép képek bősége, a festői leírások, melyek közül többeket az úgynevezett »hiéroglyphe poétique« példányai gyanánt lehetne felhoznunk, a gondolatoknak lélekhez simuló, lélekbe olvadó előadása, oly rendkívüli előnyök, melyek a műnek örök fennmará-

dást s kitünő helyet biztosítanak költészetünkben, — s az elhunyt költővel csak tulságos szerénysége mondatja:

»Nem kér lantom örök hírt; csak ti figyeljetek arra,
Oh kevesek, kiket Árpád forró vére hevitvén,
Még ős nemzeti lélekkel tündöklötök a föld
Oltalmára, melyet honvér szentelt lakotokká,
S kiből még a nemzetiség hév lelke ki nem holt!«

Debreczeni kéziratát Mikó Imre gróf adta ki 1854-ben. A hősköltemény 367 nyomtatott lapból áll. Ezen kívül Mikó írt egy előszót, melyben elmondja miként fedezte fel Debreczeni hátra hagyott irományai közt a Kióvi csatára vonatkozó kéziratot, majd külön fejezetben adja Debreczeni életrajzát és a kiadványban szemlélhető Debreczeni arcképe kézírata hasonmásával.

Debreczeni Márton, 1802-ben született Gyerőmonostoron Kolozs-megyében. Atyja egy szegény fazakas volt, de azért fiát iskolai nevelésben részesítette. Ezen lépésre befolyt az is, hogy a gyerek nagy vonzalmat tanúsított a könyvek iránt. »Mesterségünkhöz nincs kedve, mindig könyveit búvja« — panaszkolta gyakran a tündő édes anyja! . . . Zseniálitását legjobban bizonyítja az, hogy amidőn kézi könyvek helyett gyakran classicusokat tartott kezében, s a tanító kérdésére: miért nem tanulja a kiszabott leczkét? felelte: »engedelmet kérek tanító úr, már tudom a magyarázatból.« Különös hajlama mutatkozott a költészet és hangművészet iránt, Ovid, Virgil, Horác verseit oly érzelmesen szavalta, mintha ő írta volna. Nyert pályadíjat is az iskolában. A kolozsvári ev. ref. főtanodában tanult. Iskolai utolsó évében egyszer Dézsaknán ünnepelvén, a bányatisztek köréből hozta az eszmét: bányászszá lenni! . . . 1823-ban kilépett a tanodából. E korból való »Hajó« című allegorikai költeménye, melyben az alig husz éves ifjú a társadalmi szövetkezés alapja és célja, az államfő és tagok kötelezettségei, a közjólét és közszerelesség körül mély és tiszta felfogást, ép lélekerőt, alkotmányos és nemzeties érzést tanúsítólag nyilatkozik. Nyolcz évvel később az »Aglája« című ifjusági zsebkönyvben tudán kívül a közönség elébe került. 1823-ban Selmeczre ment s pár évvel rá, kitünő igyekezete jutalmául bányagyakornokká, később mivel rendszeres akadémiai segélypénz ürességben nem volt, napidíjas radnai olvasztómesterré nevezetett, mely segély által végezhető 1826-ban az összes

bányásztudományokat, s még azon évben Erdélyben Radnán hivatali állomását elfoglalta. Ez év teszi életében az egyik fő momentumot, melyben őt mint költőt tanuljuk ismerni. Regényes hajdankorú, smaragd-zöld hegyek közt, lelke és teste virulókorában, hivatali s nős élete kevés s édes gondú első évében, született agyában a Kióvi csata megéneklésének szép gondolatja. Barátaikhoz írt levelek, költeményének számos helyei sejtetik, hogy Radnának festői völgye volt a hely, hol a remek mű fogantatását, sőt első alakzatát nyerte. Később Zalatnára ment magasabb rangú állásba, majd ugyanott 1842-ben bányatanácsossá nevezetett, e minőségben maradván 1848. augusztusig. A bányászat terén is kivált lángeszével!... mélyen látó esze, a legjelesb szakkönyvek, kormányi költségen lett egy pár szakútazás és szakadatlan buvárkodásai segélyével azonnal kijelölte a javítandókat, ki a javítás módját s eszközeit, s addig kért és tervezett, addig tette tudományos kísérleteit s mutatta fel számainak igazságát, kombinációinak alaposágát, míg meg hallgatottatott, tervei elfogadtattak s alkalmazásba vétetni rendeltettek. Ezen előnyök s a hazai kincstár tanács folytonos gyámolításánál fogva sikerült neki az erdélyi bányászat körében részint személyesen, részint mások által az ő vezetése alatt eszközzésbe venni azon számos javításokat, melyek nemzeti és statusgazdászatonk e nevezetes ágát azon időben a tökély addig nem ismert fokára emelték, neki pedig az *egyetlen erdélyi bányász* nevet vívták volt ki. Kiadott sok munkáival nevét nemcsak a hazában, de külföldön is ismertté tette. Azon időben ajakról ajakra szállottak Debreczeni neve és érdemei, míg nem az országgyűlési termékig jutának. Abrudbánya városa tiszteletbeli polgárává, Zaránd megye táblabíróvá választotta az 1842-iki erdélyi országgyűlés pedig közakarattal nemességre ajánlotta. Érdekesek az abrudbányai tanácshoz intézett köszönő iratának végső sorai, mely eléggé jellemzi szerénységét: »Fogadják önök új polgártársuk áldóidvezletét, kinek keble minden dobbanása a honi bányászat felvirágzásáért vér, s kinél ha a tehetség és erő oly nagy volna, mint a jószándék és igyekezet buzgósága, úgy Erdély bányászata a föld kerekén minden tekintetben legmagasabb fokon állana.« Az Erdély Magyarországgal egyesülése részleteinek kidolgozására 1848. június havában kirendelt országos bizottmányba a törvényhozás és kir. kincstár által a bányászügyekre nézve

egyik küldöttül választatván, július 18-án Pestre érkezett, itt csakhamar a pénzügyminiszterium bányászati osztályához az igazgató oldala mellé tanácsosul neveztetett; honnan az erdélyi összes bányá-
ügyek rendezésére Kolozsvárra leküldetvén, a szabadságharcz után hivatalon kívüli állásba tétetett. 1851. február 18. halt el, hat gyer-
meket hagyva maga után. A kolozsvári temető délnyugoti szögleté-
ben nyugszik.

Debreczeni fényesen czáfolta meg azon tév hitet, a mely még jelenben is kísért: »hogy kenyér tudomány az első s azután a hajlam szerénti! exact tudományok és költészet heterogen dolgok, össze-
férhetetlen fogalmak«!... ő éppen ez ellentétek genieje lett, tettleg czáfolta meg e fenhéjazó üres szókat. Lelkében égett a múzsák szent tüze; a költészet nyájas istennőjének érzé ihletét s engedelmeskedett. Első, második hivatali évében megteremti hőskölteményét s önérze-
tében költői nevét megalapítva tudván, lantját jobb időkhig — mik ránézt fájdalom soha bé nem következtek — nyugodni teszi. Most a másik térre lép, a technikai és mechanikai térre, mely kenyerét adja. Ha munkásságában nem gátoltatik, egy tized alatt világhírűvé válik. Így is azonban nagy nevet hagyott maga után.

Erdélynek ez évszázad első felében két hősi dalnoka volt! Aranyos-Rákosi Székely Sándor vetette meg a classica-i-nemzeti epost a »*Széke-lyek Erdélyben*« című költeményével, 1822-ben adva ki, ezt követte a »*Kióvi csata*« napfényre hozása. Mikó Imre nagy szolgálatot tett ezzel a hazai irodalomnak. Egyébként ezen korszakban senki-
nek szellemi termékét fiókjaiban nem hagyták, hanem ha az író maga a kiadást nem viselhetette, kiadta a nagy virágzásnak örvendő Barra és Stein könyvtárus czég. Ha pedig az író maga akarta ezt véghez vinni, bátran tehetette, mivel költségének megtérítését biztosra vehette. E szomorú korszakban az írói termékeknek volt közönsége. A lenyűgözött nemzet az irodalom felé fordult. Így nem csoda, ha a fiókokban talált kéziratok is napfényre hozattak... Ki hitte volna Mártonfy József, e század elején elhalt erdélyi katolikus püspökről, hogy egyúttal költő is volt!... 1817-ben az elhunyt püspököt, felekezetenbeliei gyászolták mint egyik volt jeles főpászto-
rukat, — s ime negyven évvel később, 1857-ben emléke megújult úgy, mint egyik volt tehetséges költőé. Az 50-es év hazafisága felledezte a kéziratban maradt költeményeket, s a bámuló közönség

egész lelkesedéssel merült bele, egész okadással olvasta a hírlapokban megjelent közleményeket. Versei jó nagy része vallásos tárgyúak voltak. A tartalom mellett, a könnyű lejtésű alexandrinok, s az egészen előmlő szín — a költőt — a francia iskola, illetőleg »Bessenyei körének« emberei közé iktatják.

Az élő költők közül az elsőségért Dósa Dániel pályázott! . . . »*Apor vajda*« költői elbeszélésével régi multakat ébreszte fel. De ebben legtovább »*Zandirhám*« című székely hőskölteményével ment. Dózsa ezen költői elbeszélésével a székelyek multjára akart a költészet által fényt vetni. A rabonbánok voltak az összeképek vezérei, a csiki krónika szerint. Zandirhámmal egy ily hős rabonbánt mutat be az író, megénekelve annak hősi tetteit — hexameterben. Ezen költői termékével egy új iránynak akart egyúttal úttörője lenni. Ugyanis a régi hexametek ütemeit alkalmazta ugyan, de nem hat — mint az ily irányban működött magyar költők tevék — hanem négy ütemes verssorokat használt. Ez újítást azért alkalmazá — mint maga is jelzé — mert könnyebben megoldhatja az író feladatát; »minthogy az eszmék egységét egész hat ütényen keresztül kitoldani szerfelett nehéz, s ha nem avatott kéz forgatja a tollat, könnyen megeshetik, hogy a negyedik vagy ötödik üteny végére pontot kell tenni, így a verssor közepén új eszmét kellett elkezdni s vitték át folytatólag a más verssor ütényeire, miáltal az olvasó figyelmét szétzilálják.« Dózsa nyilatkozatából az tűnik ki, hogy ezen költői termékével szakított az úgynevezett »magyar hexaméterekkel«! . . . A magyar költők ugyanis majd mind hat ütemes verssorokban dolgoztak, mint t. i. a kik hexaméterekben verseltek. Mindamellett Dózsa, ki a régi verselési rendszert nem tartá az olvasóra nézve »fülbemászonak« — miként műve előszavában magát kifejezte — feladatát nem egészen oldá meg, az eredmény nem állott arányban a törekvéssel, költői műve kevésbé folyékony, sőt a választékos szavak, mondatainak úgy szólva erőszakos összeillesztése miatt, némileg az olvasóra még fárasztó is.

Voltak azonban nem történeti téren mozgó költői elbeszélések is, minő a Fekete Mihályé volt, cigányok életéből merítette tárgyat s dolgozta fel tizenkét énekben. Kisebbs költeményeket adott egy kötetben Medgyes Lajos író is, a ki nem csak a költészetben, hanem egyházi imáival is feltűnt az irodalomban. Hasonlóan adott

kisebb költeményeket ki murányi Farkas Sándor. Nagyobb irodalmi munkássága azonban a hatvanas évekre esik. Ugyancsak későbbi időre esik irodalmi munkálkodása Szász Gerőnek. De már ez időben is három nagyobb költői elbeszélése méltán felkölthetné a figyelmet. Így a »*Perényiné*« című költői elbeszéléssel, a »*Fekete ember*«, a »*Gúny és Bosszú*« balladáival. Az első balladájának a hőse 1570. körül szerepel, a másikban az események Zsigmond király udvarában játszanak. Az ötvenes évek második felében, a költői elbeszélések sűrűn láttak világot. Történeti tárgyat dolgoztak fel, ezzel akartak nemzeteikre hatni, ha a régi dicsőséges kor egy-egy részletét olvasóik elé tárták.

Legnépszerűbb költője az ötvenes években Erdélynek Hory Farkas volt. Olyan szerepet vitt, mint Magyarországon Tóth Kálmán. Verseit sűrűn szavalták az iskolákban, s közülök egy-egy nagy hírnévre tett szert, mint például a »*Vajas kenyér*«! . . . Hory költészetének a fő előnye abban volt, hogy soraival az olvasót úgyszólván vitte magával, nem hagy időt a gondolkodásra, hogy valódilag költői terméket olvas. Bele találja a helyzetbe azonnal magát az olvasó, s a költővel nyargal végig a tárgyakon. Mintha a való élet játszódna le előtte, úgy az olvasó elébe tárul a kép, ha Horynak egy életből merített költeményét olvassa. A költővel lelkesül, ha a hazáról ír, viszont elmereng a régi dicső multon, minő a »*Gálffy János*« című megkoszorúzott balladája — 1593-ból; avagy hitt a költővel jövőben, midőn az Erdélyi Múzeum megnyitására írt ünneplő versét olvasta, és némely gyermek kedélyi versét az iskolák foglalták állandóan le. Hory valódi népköltő volt, amilyennek párja nem egyhamar akad. Ha tartózkodási helye az ország fővárosában leendett, országos névre tett volna szert. Örökre kár a magyar irodalomra nézve, hogy Hory idejét nem szentelte állandóan a versírásra. Ő csak passzióból írt s akkor is ritkán. De amit írt, az gyöngye a magyar népies költészetnek. A költői elbeszélések terén különösen kitűntek Barcsay László és Váradai László. Az első Szebenben lakott, Váradai meg Déván. . . . Majd minden verseikben, bizonyos fájdalmas hang vonul azok tartalmán keresztül, nem akarva bele törődni a szomorú politikai helyzetbe, ha visszatekintenek a haza mult dicsőségére; — majd meg reménykednek s helytelenítik a csüggedést, mi azonban nem zárja ki azt, hogy koronként megint

romokról ne zengjenek, miket maguk körül látnak. Váradinak a »Balassa Bálint« balladája nem csak hosszúsága, de tartalma, költői feldolgozása miatt is méltán kelthet feltűnést. E két költő versei összegyűjtve nem jelentek meg, csak a lapban közöltettek.

Említésre méltó Nagy Lajos tanár munkálkodása is. Verset keveset adott ugyan az ötvenes években még ki, de annál nagyobb érdemeket szerzett a népballadák nyilvánosságra hozásával. Ő volt az első, ki a nép ajkáról szerzett egyes balladákat kezdte a lapokban közölni. Az egész magyar irodalomban erre még senki nem gondolt, midőn Nagy Lajos a »Barcsairól« közölt népballada közlésével irodalmi munkálkodását ezen a téren is elkezdé.

A regényirodalom szokatlan lendületet vett Erdélyben az ötvenes évek második felében! . . . Az írók tárgyul majd kivétel nélkül a régi magyar életet ölelték fel. Régi korszakoknak egy-egy történelmi epizódját dolgozták fel, a melylyel fényesen dokumentáltak a kis Erdély dicső multját s az olvasóra bizták a véglevonást: hogy ily multtal bíró nemzetet el lehet-e vajjon erőszakkal végkép tiporni s vajjon nincs-e a további élésre létjogosultsága?! . . . A míg tehát íróink az olvasót egy-egy történelmi részlettel megismertették, egyúttal hatottak annak kedélyére is, felvillanyozták a dicső mult feltárásával s egyúttal a hitet csepegtették keblükbe egy jobb jövő iránt. A regényirodalom terén Erdélyben a pálmakoszorút első sorban Halmágyi Sándor aratta. »Saphira« című történelmi regénye a legolvasottabb művek egyike volt. A megkoszorúzott pályamű eseményei a fejedelmek korában játszódtak le. A Saphira boldogtalan sorsa rendkívüleg megindítja az olvasót. Kevés regényíró tudta az érzelmeket úgy felkorbácsolni, mint a Halmágyi tolla. S viszont kevés író tudta a regény tárgyul kiválasztott korszakot úgy kidomborítani, mint megint Halmágyi. Jelenben a regényirodalom szakított a túlérzelmek felesigázásával, a könnyebb elbeszélések terére lépett, mesterkéletlen formában tárgyalva az eseményeket. De ez időben még az úgynevezett beteges szentimentalizmus és erős fantasztikum voltak irodalmunk divatos irányai, a mit részben a komoly helyzet hozott magával, és ami alól Halmágyi sem volt ment. Amily élénken domboríták ki a régi kort a regény írók, épp oly élénkek tudtak lenni a szenvedések festésében is. De hát lehetett-e ez másként, mikor a nemzet is oly iszonyúan el volt nyomva! . . .

A benyomások alól még az írónak is nehéz emancipálni magát. Halmágyitól kisebb történeti beszélek is jelentek meg, valamint mellette Dózsa Dániel is adott ki történeti regényt »*Boronkai Margit*« czímmel. Gajzágó Salamon történeti beszélyt adott ki »*Békésiné*« czímmel. A Báthory Zsigmond kormányzata korából való elbeszélés. Kisebb elbeszéléseket írtak még: Lázár Kálmán gróf, K. Papp Miklós és Balázs Sándor. Ez utóbbi bár még az 50-es évek elején eltávozott Erdélyből, de azért dolgozataival sűrűn kereste fel a Kolozsvárt megjelenő egyetlen magyar erdély lapot. Az erdélyi írótól eltérőleg, a történeti elbeszélést teljesen mellőzte, hanem kizárólag a jelennek társadalmi életviszonyai között mozgott. A mindennapi élet apró jelenségeit dolgozta fel, humorosan adva azokat elő. Hasonló téren működött Gámán Zsigmond is, ki iparkamarai hivataloskodása mellett ráért beszélek írására is, miket lapban adott ki. Könnyedén gördültek tolla alatt az események, — ezenkívül fordított francia és németből kisebb elbeszéléseket. Írt és fordított néhány szindarabot, de ezek Pesten adatván elő, mellőzhetem ösmertetésüket. Orbán Balázs báró meg érdekes útleírásokat adott a »Kolozsvári Közlöny« hasábjain.

A történelemre vonatkozó irodalmunk különösen gazdag volt! Maga gr. Mikó Imre mindent elkövetett, hogy tudós barátját Kovács Istvánt rávegye a székelyek történetének a megírására. Erre vonatkozólag egész halmoz levelet intézett hozzája 1854—55 ben, melyek megolvashatók a kolozsvári unitárius főiskolai könyvtárban, ahová Kovács nagybecsű kézíratait elhelyezte. A híres történeti adat gyűjtő azonban nem ment bele egy ily fárasztó munka írásába. Látva Mikó a sikertelen tárgyalást, hogy másokat buzdítson hát a megírásra, háromszáz darab arany pályadíjat tűzött ki e célra. Fogantja azonban ennek sem lett, a székelyek történetének a megírása későbbi korra maradt. De ha ez nem is sikerült, annál lelkesebben kezdé meg Mikó az Erdély történelmére vonatkozó adatoknak nyilvánosságra hozását. A történelmi dolgok iránt érdeklődő férfiakat maga köré gyűjté s fölkeríte őket segédkezni a kútfők kiadhatására. Ezen fáradozásainak lett is eredménye, mert *Erdély történelmi adataiból* három kötetet már 1855—58-ban kiadhatott. A IV. kötetet 1862-ben az Erdélyi Muzeum Egyesület adta ki Szabó Károly szerkesztésében.

Mikó a történeti irodalomnak nagy szolgálatot tett azzal, hogy Erdély történelmi kútfőit kezdte kiadni, ami Kemény József gróf elhunytával s nagy-ajtai Kovács Istvánnak fontos államhivatali elfoglaltatásával majd végkép elárvult. Három év alatt három kötet jelent meg Mikó szerkesztésével; egész 1624-ig hozattak le az adatok. Ezekből az adatokból többek közt arról is meggyőződhetünk, hogy nekünk a 16. és 17. század elején valamint virágzó nemzeti költészetünk, úgy azon időben egyszersmind kitűnő szorgalommal művelt magyar történetirodalmunk is volt. A nagymunka kiadásában munkatársak voltak: Tunyogi Cs. József, Lázár Miklós gróf, Vas József, Kriza János, Mike Sándor, Apor Károly báró, Torma József, Ötvös Ágoston dr., Bedeus József báró, Schuller Károly (mind kettő szász), Újfalvi Sándor, Jósika Géza báró, Szalánczi Elek, Várad Ignác, Hodor Károly, Jakab Elek. S kit legelőbb kellett volna emlitenünk, Kemény József gróf nagy adat halmaz történelmi gyűjteményeit mind Mikó rendelkezésére bocsátotta még elhunyt előtt. Jakab Elek rendezte az iratokat, ki Mikó mellett az 50-es években gyakran dolgozott. A Kemény József gyűjteményein kívül a legtöbb adatot nagy-ajtai Kovács István nyújtá a munka számára, ki már a 40-es években »Erdélyország Történetei Tára«-ért a Marezibányi-jutalmat nyerte el s az Akadémia levelező tagja lett. Az Erdélyre vonatkozó kútfők további kiadásait Szabó Károly folytatta a 60-as években. A költségeket Mikó Imre hordozta.

Régi óhaja volt az erdélyi magyarságnak, hogy valaki dolgozna fel a szűkebb haza történelmét. Ez óhaj még nagyobb mérvben fokozódott akkor, midőn Erdély történelmi kútfőit kezdték kiadni. Vállalkozó azonban nem akart akadni. Annál nagyobb volt a meglepetés, midőn 1858-ban Kőváry Lászlótól megjelent »Erdély történelmének« az első kötete. »Az Erdélyi Múzeum megnyílásának reménye éppen a sajtó küszöbén találta e munkát — írta az előszóban Kőváry — lassan folytatám a nyomást s kinyomatva hónapokig hevertettem azon gondolattal, hogy a múzeum megnyílása esetére félreteszem, erősebb kezekre bízva e tért; de miután múzeumunk ügye bizonytalanság közt hanyódik, megkezdem e munkát.« Természetesen a szerény nyilatkozat ellentétben áll a könyv beltartalmával. Nehéz feladatát az író sikerrel oldá meg s használható munkát adott az olvasó kezébe. A munka hat kötetre terjed,

1866-ban jelent meg az utolsó kötet. Kőváry stílusa tömött, mellőzve a sok szószaporitást. Nehány sorban többet kifejez, mint más egész lapon. Azí azonhan mégis sajnálhatni, hogy az 1792—1849-iki korszakot oly rövidre huzta össze. E rövidségre vezethető vissza, hogy például egy Kemény Dénes báró beszédjéről, mely pedig az 1837-diki országgyűlés fénypontja volt s hat nyomott ívre terjedt, alig négy sorban emlékezik meg. Ezt az újabb kort Kőváry úgy dolgozta fel, mintha az úgy is tudva lenne s e miatt átnyargalt az eseményeken. A történetírás feladata, az igaz, nem az, hogy minden apró eseményt feldolgozzon, — de azzal sem oldja feladatát meg, ha csak általános jellegben mozog s így nem ad hű tükröt az olvasó kezébe, amely talán azon korban nem élt s így a történeti munkára van rá utalva. Erdély történetét Kőváry megírta 1849-dik év végeig, de folytatólag megíratott az azutáni évekéről is Erdély története. Tőle jelent meg 1858-ban az általa összegyűjtött »*Erdély Történelmi Regéi és Adomái.*« Száz darab regét s adomát közöl a könyvben. Olvasottabb könyv az ifjúság közt ez időben annál alig volt. Ki ne emlékeznék még most is a »*Tündér Ilona*«-féle versben menő elbeszélésre?!

Irodalmi becseslő bíró munka volt a Gyergyai Ferencz által írt »*Magyar nyelv sajátosságairól.*« Művében a magyar nyelv sajátosságait részletezte s taglalta azon szabályokat, mik ellen vétetni nem szabad, munkájával Gyergyai nagy szolgálatot tett nemzetének, hogy a helyes írás szabályait, szakszerű feldolgozással a közönség rendelkezésére bocsátá. Nyelvészeinktől méltán el lehetett várni azt, hogy valamint minden szónak, úgy minden viszonyítónak nyelvünkben különböző értelme lévén, törekedtek volna e különbségeket kimutatni, mert hiszen csakis ezek felfejtésével tehetni egy nyelvet szabatosabbá. De mindez útmutatásokról nem igen volt szó. Hanem a magyar nyelv rendszerét tárgyaló egyes kis füzetecskék, mik Magyarországon adattak ki és ennek nyomán írt nyelvtanaink legtöbbjében e különbségek felfejtése elmaradt, megelégedve egyszerű nyilatkozattal: hogy ez s ez viszonyítót némelykor fel lehet cserélni evvel és avval! . . . Gyergyai munkájával ezen hibákon segített. Ő nem veté egyszerűen oda e szót: »hogy ez s ez viszonyítót némelykor fel lehet cserélni evvel és avval,« — hanem az azok közti különbségről felvilágosítá az olvasót, feltünteté, hogy hát mi lehet tulajdonképen

az árnyalati különbség a hasonlóknak látszó név-viszonyítók közt. Gyergyai nem igen volt barátja annak, hogy a már kimivelt idegen nyelvek sajátságait, szépségeit föltétlenül átültessük nyelvünkbe. Álláspontja az volt, hogy igenis ezt tehetjük, csak a határt ne téveszszük szem elől, t. i. mindent, a mi megfér sajátságainkkal, semmit se a mi ellenkezik azokkal, vagy a már létezőt kiszorítaná. De hogy ezt teheszük, előbb természetesen meg kell nyelvünk sajátságaival ismerkedni. E czél elérésére tört munkájával útát Gyergyai.

Az ötvenes években egy új író tűnt fel Gyergyai mellett Erdélyben, és ez Kemény Gábor báró volt. — Kevés munka kellett az időben oly feltűnést, mint Kemény Gábornak a »*Nemzetek fejlődéséről*« írt államtudományi műve. E dolgozatában előbb a szabadság és egyenlőség fogalmait, az Eötvös József báró »XIX-dik század uralkodó eszméi« alapján, de nem azok szolgálai utánzásával, sőt gyakran ellenmondásban fejt ki, s azoknak a francziáktól átvett s hozzánk is beplántált értelmét tökéletesen megczáfolta, s emberi társaságban lehetetlenek bizonyítá be. Azután a nemzetiségeket igyekvék a mostani status rendszerrel összeegyeztetni. Műve ezen részénél eleitől végig Eötvösnek ily szellemű munkájával (a 40-es években adatott ki) és olykor-olykor Macaulayval bibelődik. E munka országszerte nagy vitát idézett elő. Az »*Erdélyi Múzeum*« hasábjain nem kisebb tekintély szállott Kemény érvei ellen sikra, mint Sáni László, az ő ismert ragyogó tollával. Sáni kizárólag a szabadság és egyenlőség fogalmait fejtegette. A Kemény munkájának nem kis hátránya a hosszadalmasság és bőbeszédűség.

Az 50-es években tehát elég gazdag volt a magyar irodalom az erdélyi részekben. Nem volt oly sivár azon korszak, mint ahogyan sokan hiszik és állítják is. Sőt ha jelenben gazdagabb is irodalmunk az akkori időkénel, különösen mióta egyetemünk van s tudós tanárok forgatják a tollat; — de egyben hátrányban vagyunk, s ez az hogy nincs — *kiadó!* — Az 50-es években kiadó volt részben maga Mikó Imre gróf, az írók könnyen tudtak kiadóra szert tenni. Jelenben a komolyabb irányú munkák csak úgy jelenhetnek meg, ha a kiadási költségeket képes az író hordozni. Azt hiszem eljött ideje e kóros állapotok felett elmélkedni s valami módot kitalálni, hogy könyvkiadó vállalat létesüljön részvények segé-

lyével Kolozsvárt. Nem oly nehéz ezt kivinni, csak tekintélyek álljanak az ily mozgalom élére. Mindent a fővárosba koncentrálni, nem helyes politika. Az irodalmi életnek az ország minden részében lüktetni kell. Csakis ily úton tarthatja a magyarság fölényét fenn a többi nemzetiségekkel szemben. Mert azzal tisztában lehetünk, hogy nyelvi beolvasztással sokra nem megyünk a tapasztalat szerint. Hiszen teszem fel az oláhság abszolút nem olvad belénk, sőt a zöme még csak meg sem tanulja a magyar nyelvet, annál kevésbé olvad be a magyar fajba, amit azon körülmény mutat, hogy oláhjainknak nem egészen 7%-a tud csak magyarul, s az utolsó évtized kulturpolitikája által még 1½% javulást sem értünk el. Ideje tehát kiábrándulni azon tévhitből, hogy kulturpolitikával sok elérhető!... E politika föladata a művelődési központok megszállása és megszállva tartása. Ez a föladat eddig is fényesen sikerült s még inkább sikerülni fog a jövőben. A magyar faj kulturai szuperioritása e tekintetben teljesen kiegészíti az állam akcióját. De nagy tömegek asszimilálását a kulturpolitikától várni nem lehet.

Az eddigi államintézetek terjeszszék a világosságot, adjanak alkalmat a magyar kultúra elsajátítására és védjék a magyar nyelvhatárt a nemzetiségi és vegyes területeken. Sőt ha majd már nem lesznek képesek most még ürességtől kongó falai közé befogadni az újabb nemzetiségi generáció rajait, akkor szaporítani is kell azokat. Egyelőre azonban nagyobb gondot kell fordítanunk a specifikus magyar vidékek kulturájára. A magyar faj számbeli fölszaporodása, gazdasági és kulturai kifejlesztése, elsőb rangú minden egyéb föladatnál. A magyar irodalom virágzását elő kell segítenünk, ami csakis könyvkiadó vállalatok létesítésével érthető el. Író van nálunk elég, nem szabad parlagon hevertetni a nemzeti szellemi tőkét kiadók hiánya miatt.

ÜRMÖSSY LAJOS.